

Uutta kohti

Uusittu kirjastolaki astui voimaan tänään aprillipäivänä 1986. Laki sisältää joitakin uusia ulottuvuuksia, joihin kuntien ja kaupunkien soisi innolla tarttuvan. Kevytrakenteinen kirjastojen yhteistoiminta on niistä yksi. Sen avulla olisi mahdollista koota kahden tai useamman kunnan voimavarat kohottamaan »kihlakumppanien» kirjastopalvelujen tasoa.

Varsin merkittävänä asiana uudessa laissa pidän sitä, että se tarkoituspöytäkirjassään palauttaa kunniaan yleisille kirjastoille valistusfilosofien jäljiltä ominaisen tehtävän edistää ja tukea kansalaisten omatoimista sivistysharrastusta. Vuoden 1928 kansankirjastolaki tunnisti tämän tehtävän ilmaisemalla (1 §), että laki koskee kansansivistyksen kohottamista ja kansalaisten itseopiskelua edistävää kirjastotoimintaa.

Vuoden 1961 laissa yleisistä kirjastoista itseopiskelun näkökulma syrjäytyi kokonaan. Lain 1 § latisti kirjastotoiminnan keinovalikoimaksi, jonka avulla yleistä sivistystarvetta ja lukuharrastusta tyydytetään. Laki siis rajasi em. tarpeen ja harrastuksen tyydyttämisestä sen alueen, jota hoidetaan yleisten kirjastojen avulla. Missä määrässä ja miten tämä 25 vuotta voimassa ollut laki on tarkoituspöytäkirjässään välittämän, mielestäni näkemyksettömän kirjastokäsityksen kautta vaikuttanut yleisten kirjastojen omaan tehtäväkäsitykseen, ei ole vielä arvioitavissa. Aikaperspektiiviä tarvitaan enemmän kuin on tarjona uuden lain voimaantulopäivänä. Alustavilla harrastamiettimillä, jotka eivät pyydä itselleen tieteellistä totuusarvoa ja joille sellaista ei saa antaa, on kuitenkin sijansa tänään. Aprillipäiväksi niitä ei ole tarkoitettu.

Tänään taakse jääneen kirjastolain säätämisen taustana oli sitä edeltäneen kansankirjastolain valtionapuserätyönsä jälkeensäjättöisyys, jonka korjaaminen oli välttämätöntä. Ajalle ominaista oli nopea teollistuminen ja valtava muuttoliike sekä uudenlaisten yhteiskunnallisten kehittämistavoitteiden muotoutuminen, niistä yhtenä keskeisimmistä peruskoulun syntyyn johtaneen uuden koulutusideologian muotoutuminen. Sotakorvauksensa maksanut ja maansa jälleenrakentanut kansa oli suuntautunut tuottavuuteen ja tuottamistoimintaan. Se, että vuoden 1961 kirjastolaki mainitsee ainoastaan kirjastotoiminnalle ominaiset keinot, merkinnee, että itse instituutio näyttäytyi vain tapana tyydyttää joitakin sivistyksen ja lukemisen piiriin kuuluvia, tuottavuusajattelun kannalta hyödyttömiä, mutta hyväksyttäviä tarpeita.

Vuoden 1961 kirjastolain voimassaolon aikana kirjastonhoitajuus ammatillistui voimakkaasti niin yleisten kuin tieteellisten kirjastojen sektoreilla. Teollistumisen ja muuttoliikkeen seurauksena syntyi väestöhientymä, joiden kirjastopalvelusten järjestämiseksi kirjastohenkilöstön määrä kasvoi niin, että suurimmilla paikkakunnilla on nyt huomattavan suuria kirjasto-organisaatioita. Varsinkin viimeksi kuluneina kymmeneenä vuotena kirjastoväen mielenkiinto on suuntautunut erityisesti näiden työyhteisöjen kehittämiseen. Sivustakatsoja on havaitsevinaan siinä tietynlaista kirjastolain (1961) vaikutusta: Suuri osa energiasta on kulunut sen pohtimiseen miten kirjastotoiminnalle ominaiset keinot ryhmitellään henkilöiden työksi. Jatkuvat vaatimukset toimenkuvien selkiyttämisestä näyttävät kielivän siitä, että keinovalikoiman erittely toimenkuviksi ei riitä palveluorganisaatioissa tehtävän työn jäsentämiseen. Tästä osoituksena on tavallaan myös Korkeakoulujen palkkaus- ja työsuhteneuvottelukunnan kirjastojaoston mietintö (KM 1985: 44) kirjastonhoitajan toimenkuvan osalta. Jaosto näet päätyi määrittelemään kirjastonhoitajan työn niiden tehtävien suorittamiseksi, jotka edellyttävät korkeakoulututkintoa ja kirjastoalan koulutusta. — Ei mietintö tästä syystä huono ole. Sen paremmin eivät onnistuneet kummatkaan yleisten kirjastojen henkilöstöryhmit. Tämän kirjoittajan piti nähdä uusi kirjastolaki käsittääkseen langenneensa itse keinojen ansaan yhden työryhmän jäsenenä.

Vuoden 1986 kirjastolaki nostaa yleiset kirjastot keinojen käyttäjistä itselliseksi laitoksiksi tehtäväalueenaan (1 §, 1. mom.) sivistyksen, tiedon ja virkistyksen tarpeiden tyydyttäminen ynnä opiskelun ja omatoimisen tiedonhankinnan sekä kirjallisuuden ja taiteen harrastuksen tukeminen. Mitä tämä sanoitus kertoo omasta ajastamme?

Teollinen yhteiskunta on taantumassa tietoyhteiskunnaksikin kutsuttuun informaatioyhteiskuntaan. Se tuntuu jo monin tavoin kirjasto- ja informaatiopalvelutoiminnassa. Nähdäkseni kansalaisten omatoimisen tiedonhankinnan tukemistehtävän säätämällä on kauaskantoisia merkityksiä. Sillä on myös useita käytännön seurauksia, joiden rahoittaminen ei ole aivan mutkatonta kuntien eikä valtion kannalta. Myös rahoitusasiana tuo tukeminen kytkeytyy kysymykseen kansalaisten tasa-arvosta uudenlaisten kirjastopalvelujen vastaanottajina. Kirjaston käyttöön liittyvän omatoimisuuden tunnustaminen laissa on tärkeä askel tässä yhteiskunnallisessa taitevaiheessa.

Kieltämättä omatoimisuudesta ja vielä enemmän omaehtoisuudesta puhumisessa on 1970-luvun keskustelun makua. Liitettynä kirjaston käyttöön omatoimisuus on kuitenkin vanhaa perua. Sen voi tunnistaa Juho Pynnisen kirjoituksista 1845; se on A. A. Granfeltillä kuluvan vuosisadan alkuvuosina; se tulee vastaan monen työväenyhdistyksen kirjaston säännöistä; se on vuoden 1928 kansankirjastolaissa. Kirjaston käyttö on tänäänkin käyttäjien omaehtoista toimintaa.

Elämäntapatutkimuksissa ja 1980-luvun keskustelussa omaehtoisuuden ja sisäisen kasvun ideaa on viritetty elävän ja jännitteisen ihmiskäsityksen suuntaan. On pyritty rikkomaan aiempaa, suhteellisen staattista ihmiskuvaa. Oireellista on, että nämä asiat ovat nousseet pinnalle palveluyrityksiä, nimenomaan tietopalveluyrityksiä askarruttavina kysymyksinä (esim. Helsingin Sanomat 29. 3. 1986, ss. 37—38).

Kirjasto- ja informaatiopalvelulaitokset eivät pääsääntöisesti ole palveluyrityksiä, mutta palveluorganisaatioita ne ovat ja ovat olleet sellaisia pitkään. Työvoiman ja pääoman johtamisesta on kehitelty monia teorioita, tietopalveluyritysten johtamisesta tuskin mitään, ei myöskään kirjasto -nimisten palveluorganisaatioiden johtamisesta. Sama koskee palveluorganisaatiossa tehtävää työtä, johon ns. rautaisen ammattitaidon lisäksi sisältyy sellaisia vaikeasti tutkittavia asioita kuin näkemys, luovuus, ihmisten käsittely ja jopa »oikea» mielenlaatu. Lisäksi tietopalveluorganisaatiossa tehtävä työ ulottuu käyttäjien tarpeiden hyvään, oivaltavaan ymmärtämiseen. Yrityksessä käyttäjä on asiakas, joka ostaa palveluja. Julkisin varoin ylläpidetyssä kirjasto- ja informaatiopalvelulaitoksessa asioiva käyttäjä ei ole samalla tavalla asiakas. Keskustelussa palvelujen maksullisuudesta ja maksuttomuudesta käyttäjä näyttää usein olevan myös ongelma!

Tietoaineistojen/kirjallisuuden ja niiden bibliografisten avainten haltijoina kirjastonhoitajat käsittävät syvästi miten paljon ja miten moninaisia käyttömahdollisuuksia kokoelmissa piilee. Se purkautuu silloin tällöin ihmettelyksi miksi niitä ei käytetä täysimittaisesti. Silloin unohtuu, että ihmiset hahmottavat käyttömahdollisuutensa muista kuin kokoelmalähtökohdista käsin, joskin kokoelman olemassaolo on olennaista. Valmistaessaan tehtävänsä mukaisesti kokoelmia ja palveluja potentiaalista käyttöä varten ja antaessaan yksilötason palveluja — olivatpa ne sitten käyttäjän itsenäistä aineiston valintaa kokoel-

masta tai ilmaistuja palvelupyynnöitä — kirjastoorganisaatiot ovat hankalassa välikädessä verrattuna palveluyrityksiin, jotka voivat kohdistaa kaiken huomion maksavien asiakkaiden tarvitsemiin palveluihin.

Käsitykseni mukaan kirjastojen Skyllan ja Kharybdiin ongelman helpottamiseksi tarvitaan tuoretettuja lähestymistapoja. Mieleissäni väikyy lähestymistapa, jolle olen antanut työnimen »myötäkäyttäminen» (vrt. myötämääräminen). Sillä tarkoitetaan kokoelmien ja palvelujen jatkuvaa tarkkailua käyttäjän rinnalla, tämän silmin. Myötäkäyttäminen ulottuisi systemaattisesti tehdyistä kokoelmien ja palvelujen evalvoinneista asiointikontaktin empatiaan asti. Tavoitteena olisi löytää ratkaisuja, jotka sopeuttavat palveluorganisaatiolle säädetyt tai osoitetut tehtävät sekä omaehtoisen käytön yhä paremmin toisiinsa. Empatia ei yksin riitä ratkaisujen perustaksi; systemaattisten evalvointien tulosten arviointi ilman empaattista tulkintaa taas saattaa jättää tulostiedot viettämään numeron elämää paperilla tai mikrotietokoneen muistilevykkeellä. Käyttäjätutkimuksella myös laajemmin ymmärrettynä on keskeinen sija kehittämisen perusaineiksena.

Järjestelmälliselle käyttäjätutkimukselle ja käytön syvemmälle ymmärtämiselle uusi kirjastolaki luo kysyntää, sillä laki liittyy yleiset kirjastot entistä selkeämmin kunta ympäristöönsä, ennen kaikkea höllentämällä keskus- ja lääninhallinnon ohjausnaruja. — Tieteelliset kirjastot ovatkin jo vanhaan hallinnollisen asemansa ansiosta vahvasti ympäristöönsä sidoksissa. Oma hupaisuutensa on siinä, että ne puolestaan unelmoivat jonkinasteisesta keskushallinnosta. Se on kuitenkin jo toisen laulun aihe.

Luin eilen Helena Solstrandin haiku-runoja¹, pieniä moniulotteisia helmiä:

Ge inte upp, du
Det är inte så ensamt
att vara mänska

Informaatioyhteiskunnassa voi olla aika yksinäistä harjoittaa kirjasto- ja informaatiopalveluammattia jättämällä myötäkäyttämisen rikkausamentamatta.

Tampereella 1. 4. 1986

Marjatta Okko

¹ Solstrand, Helena, *Mellan himmel och himmel*. Helsingfors: Schildts, 1985. ISBN 951-50-0336-9